

ייסוד הגימנסיון, הפיכת ירושלים לפוליס ועליית מנלאוס

Author(s): מנחם שטרן

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ב (תשנ"ב), pp. 233-246

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036224>

Accessed: 04/12/2011 08:43

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ייסוד הגימנסיון, הפיכת ירושלים לפוליס ועליית מנלאוס*

מאת מנחם שטרן

ניצחנו של אנטיוכוס¹ על הליודורוס ועל היסודות בסוריה, שלפי המקורות תמכו בצד התלמי, הביא גם לשינויים מסוימים ביהודה, תחילה לשינויים אישיים בהנהגה וכעבור זמן מה גם לשינויים מהותיים בהווי החיים ובמשטר של ירושלים. אחד הקרבנות הראשונים עקב ניצחנו של אנטיוכוס היה הורקנוס בן יוסף בן טוביה, מבטאה המובהק של המגמה הפרו-תלמית ביהודה ובדרום עבר-הירדן; הורקנוס התאבד (קדמוניות יב, 236), ובכך הקיץ הקץ על מעמדו המיוחד של בית טוביה באיזור זה, אף על פי שמסורת פרו-תלמיית ועוינת לאנטיוכוס המשיכה כנראה להתקיים בו ומתנגדיו של אנטיוכוס התחשבו בה לאחר מכן.² עם מותו של הורקנוס נתחזק מעמדם של בני טוביה האחרים, אויביו, שבוודאי תמכו באנטיוכוס מלכתחילה ועתה הפכו לגורם מכריע בתמורות שהתחוללו בירושלים בימי מלכותו של אנטיוכוס; הם השתלבו במאבק שבין המתמודדים המרכזיים על הכהונה הגדולה, ואף היו בין ראשי המכוונים של המדיניות המלכותית ביהודה.

בסוף ימי סלוקוס הרביעי כבר היתה ירושלים נתונה במאבק בין מצדדי הכוהן הגדול ובין המחנה של בני בלגה בראשות שמעון נגיד המקדש (מקבים ב' ג, ד ואילך; ד, א

* פרופסור מנחם שטרן ז"ל הכין את המאמר כפרק בספר על תולדות עם ישראל בתקופה ההלניסטית והחשמונאית. הכרך על התקופה החשמונאית, החל בימי יונתן, עתיד לראות אור בקרוב, בהוצאת מרכז זלמן שזר. הכרך על התקופה ההלניסטית לא יתפרסם בשל מצב החומר (אך כתב היד יופקד במחלקה לכתבי יד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים). מן הכרך על התקופה ההלניסטית אנו מפרסמים את הפרק הזה, שנמצא כמעט גמור. פרופסור שטרן ז"ל אמר היה להכין תרגום עברי חדש ופירוש לספר מקבים ב', ואפשר לראות בפרק זה גם עבודת הכנה לפירוש פרק ד' של מקבים ב' – וחבל על דאבדן. את המאמר השלים והתקין פרופ' דניאל שוורץ, והוא מודה לד"ר דוב גרא על סיועו בהערות 2, 34. המאמר עבר עריכה לשונית כמקובל ב'ציון'. תוספות של המשלים והמתקין, בעיקר בביבליוגרפיה, הוקפו בסוגריים מרובעים.

1] על המאורעות הראשונים בימי מלכותו של אנטיוכוס הרביעי, ראה: O. Mørkholm, 'The Accession of Antiochos IV of Syria', *American Numismatic Society Museum Notes*, XI (1964), pp. 63–76; idem, *Antiochus IV of Syria*, København 1966, pp. 38–50; E. Will,

[*Histoire politique du monde hellénistique*, II, Nancy 1982², pp. 304–311

2] ראה: מקבים ב' ד, כו; ה, ז-ח; וכן: א' צ'ריקובר, היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית, תל-אביב תשכ"ג², עמ' 375, הערה 37; A. Momigliano, 'I Tobiadi nella preistoria del moto Maccabaico', *Quinto contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*, I, [Roma 1975, p. 623

ואילך), שזכה לתמיכתם של בני טוביה.³ סמוך לעלייתו על כסא המלוכה קיבל אנטיוכוס החלטה רבת-משמעות הנוגעת ליהודה: להדיח מכהונתו את הכוהן הגדול חוניו השלישי ולמנות במקומו את אחיו יאסון, ששמו העברי היה ישוע.⁴ יאסון נפגש עם אנטיוכוס והציע לו סכום כסף ניכר תמורת הכהונה הגדולה: שלוש מאות ושישים כיכר כסף ועוד שמונים כיכר מ'הכנסה אחרת' (מקבים ב' ד, ח).⁵ מינויו של יאסון היה אולי בבחינת פשרה בין הנציג של בית הכהונה הגדולה המסורתי ובין בני בלגה, ונראה שעד שלב מסוים היה שיתוף פעולה בין מנלאוס, אחיו של שמעון (נגיד המקדש מבית בלגה), ובין יאסון.⁶ בני טוביה שיתפו פעולה גם עם יאסון, שבניגוד לאחיו חוניו הצטייר בפתיחותו למגמות ההתייונות וההשתלבות באיזור. אף בעיני אנטיוכוס עצמו יכול היה יאסון להיחשב כמועמד של פשרה, שיתקבל על שני הצדדים העוינים.

מכל מקום, הדחתו של כוהן גדול ומסירת כהונתו לאחר – גם אם הוא אחיו – היתה צעד יוצא דופן בתולדות ישראל בימי הבית השני, ולמעשה לא היה לכך תקדים מאז הדחתו של אביתר בידי שלמה ומינויו של צדוק. אפילו בסוף המאה ה' לפני סה"נ, בעיצומו של השלטון הפרסי, כשהכוהן הגדול יוחנן הרג את אחיו ישוע והקדיח את תבשילו בעיני השלטונות, הוא לא הודח אלא נענש בעונשים אחרים (קדמוניות יא, 297–301). ואולם שיקולים שונים עשויים היו להשפיע על החלטת אנטיוכוס למנות את יאסון: יאסון השתייך לבית הכהונה הגדולה הלגיטימי; חוניו ממילא היה רחוק מירושלים ולא שימש למעשה ככוהן גדול, ואפשר שיאסון כבר מילא את מקום אחיו בתפקיד הכוהן הגדול בזמן העדרו; מינויו של יאסון גם היה פשרה במאבק שבין הכוהן הגדול לבני בלגה, והבטיח לכאורה תקופה מסוימת של רגיעה בירושלים.

יאסון, הכוהן הגדול החדש, שיתף פעולה בשלב זה עם בני בלגה ובני טוביה, וגם החל

- 3] לקריאה 'בלגה' במקבים ב' ג, ד, ולמקורות על משפחת כהונה זו, ראה: מ' שטרן, 'מותו של חוניו השלישי', ציון, כה (תש"ד), עמ' 11, הערה 65 (=הנ"ל, מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני, בעריכת י' גפני, מ"ד הר ומ' עמית, ירושלים תשנ"א, עמ' 45, הערה 65). וראה עוד: M. Stern, 'Aspects of Jewish Society: The Priesthood and Other Classes', *The Jewish People in the First Century*, II, eds. S. Safrai & M. Stern, Philadelphia 1976, pp. 592–594. שיתוף הפעולה בין בית בלגה ובין בית טוביה עולה במיוחד מקדמוניות יב, 239. למאבק בין בית טוביה ובין משפחת חוניו (יריבם של שמעון ומנלאוס בני בלגה) ראה: שטרן, הבטים, שם, עמ' 565–566; צ'ריקובר (לעיל, הערה 2), עמ' 138–141.
- 4] מקבים ב' ד, ז; ח: לשמו העברי של יאסון ראה: קדמוניות יב, 238–239. הכוהן הגדול חוניו השלישי שהה עדיין באנטיוכיה בזמן מותו של סלוקוס הרביעי (מקבים ב' ד, ז, ה–ז, לג–לד).
- 5] לא ברור אם הכוונה כאן לתשלום חד-פעמי או להבטחה להגדיל את שיעור המסים של יהודה, שהכוהן הגדול חייב היה לתיתם מדי שנה בשנה, אך האפשרות השנייה נראית עדיפה. ראה להלן, הערה 8.
- 6] על שמעון נגיד המקדש עצמו אין אנו שומעים עוד במסגרת מלכותו של אנטיוכוס וייתכן שמת בינתיים. יש מי ששיער, שהוא זהה עם ליסימאכוס, הנזכר כאחיו של מנלאוס (מקבים ב' ד, כט). מכל מקום, ברור שמנלאוס תפס עתה מקום ראשון במעלה בין בני בלגה.

ליישם בירושלים את מגמות ההתמזגות שלהם בעולמה של הציביליזציה של קוילי-סוריה ופויניקיה הסלוקית, ציביליזציה שנשאה אופי יותר ויותר מיוון. שני צעדים מהפכניים עשה עתה יאסון: ייסד גימנסיון (וכונן עמו את מוסד האפביה בירושלים) והפך את ירושלים לפוליס יוונית בשם אנטיוכיה. אלה הם שני הסימנים החיצוניים המובהקים ביותר להשלטתו של הווי יווני ולהשתלבותה של ירושלים בעולמן של הערים ההלניסטיות של סוריה ופויניקיה, השתלבות שסימלה תהליך מוחש של הלניזציה.⁷ בעד הרשות לבצע את השינויים הללו הבטיח יאסון למלך עוד מאה וחמישים כיכר כסף.⁸ המלך נענה לבקשתו, ויאסון, לאחר שחתם את השלטון, שיווה מיד לבני עמו אופי הלני (מקבים ב' ד, י).

א. ייסוד הגימנסיון

ייסוד הגימנסיון אכן היה מפנה של ממש בחיי ירושלים. הגימנסיון היה מסימני החיים של הציביליזציה היוונית באשר היא, בבחינת סימן המבדיל בין היוונים לברברים, ואנו פוגשים בו בכל מוקדי החיים היווניים – ביוון ובארצות הפזורה היוונית. לעומת ההלנים, העולם הברברי לא גילה עניין באימוני העירום שהתנהלו בגימנסיון.

אי אפשר לתאר עיר יוונית ללא גימנסיונים. פאוסאניאס (י, ד, 1) מונה את הגימנסיון כאחד מסימני ההכר שבלעדיהם אין לתאר מקום יישוב כעיר יוונית.⁹ אך גם במקומות שלא היו בהם חיים עירוניים יווניים מפותחים, כמו במצרים, שבה היו רק שלוש ערים יווניות (πόλεις), נתרכזו היוונים שבערי-השדה ובכפרים סביב מוסד הגימנסיון והוא הפך למוקד חייהם החברתיים. בהרבה ערים בעולם היווני היו כמה גימנסיונים. אף על פי שידועותנו על מצרים התלמית רבות יחסית לידיעות על הממלכה הסלוקית, ברור שגם

7 הכתוב המרכזי הן בתמורות האלה הוא מקבים ב' ד, ט. וראה גם: קדמוניות יב, 240–241. מדברי יוספוס בקדמוניות עולה, שהיוזמה לבניית הגימנסיון יצאה ממנלאוס ומבני טוביה ולא מיאסון, ואפשר להסיק מכאן שיאסון הוא שהציג את השאיפות הללו כלפי חוץ. אולם בתיאורו שילב יוספוס את הבקשה להקים גימנסיון במועד יותר מאוחר ובלתי נכון – לאחר שמנלאוס ובני טוביה כבר הפכו לאויביו של יאסון ותחת לחצו הלכו אל אנטיוכוס. לרפורמה של יאסון ראה: צ'ריקובר (לעיל, הערה 2), עמ' 131–137, 322–319; E. Bickermann, *Der Gott der Makkabäer*, Berlin 1937, pp. 59–66; K. Bringmann, *Hellenistische Reform und Religionsverfolgung in Judäa*, Göttingen 1983, pp. 66–96.

8 כאן בכל אופן מדובר על תשלום חד-פעמי, והדבר מחזק את ההשערה שהעלינו (לעיל, הערה 5), שגם ההבטחות שהיו קשורות בהעברת הכהונה הגדולה לידי יאסון (מקבים ב' ד, ח) היו לשנה אחת בלבד.

9 שלושת הסימנים האחרים הם ה-ἀρχαία ('ארכיון'), התיאטרון והאגורה (שוק). וראה גם: סטראבון, גאוגרפיקה ה, ד, ז (עמ' 246), על הגימנסיונים והאפביות כביטוי של אורח החיים היווני (אם כי יש לציין, שהקריאה של אפביה היא בעצם תיקון של Tyrwhitt במאה ה"ח"). [למהותו של 'ארכיון' בעולם ההלניסטי (מקום מפגש של הארכונטים, השליטים), ראה: M. Holleaux, *Études d'épigraphie et d'histoire grecques*, III, Paris 1942, pp. 245–246]

בערים הלניסטיות שונות ברחבי ממלכה זו נוסדו גימנסיונים לרוב. עם זאת, עדויות מפורשות מן המאות הג'-ה' לפני סה"נ שרדו רק ביחס לכמה מערי סוריה הגדולות – אנטיוכיה ולאודיקיה שעל שפת הים (לטקיה).¹⁰

אין ספק שמיעוט הידיעות נובע רק ממיעוט המקורות הדוקומנטריים על סוריה בהשוואה למצרים. וכך קורה שהעיר היחידה בארץ ישראל שעל קיומו של גימנסיון בה ידוע לנו במפורש עד עתה היא ירושלים, ולא אחת הערים ההלניסטיות המובהקות. אבל בוודאי נוסדו גימנסיונים גם בערים הפויניקיות השונות. דבר זה מוכח אף מהשגיהם של אתלטים פויניקים במשחקים השונים ובתחרויות הרבות בעולם היווני: אנו שומעים על מנצחים צורים וצידונים במשחקים הפנאתנאיים באתונה ובמשחקים באורופוס.¹¹ אילו לא חדר הגימנסיון לסביבה הפויניקית-סורית וההלניסטית-ארצישראלית, קשה היה להבין את היתותם של המתיוונים בירושלים לייסד לעצמם גימנסיון כביטוי למגמת ההשתלבות שלהם בעולם ההלניסטי.

הגימנסיון הירושלמי הוקם על הר הבית מתחת למצודה, במרכז החיים של ירושלים ושל האומה היהודית. וכך ניצב המוסד הטיפוסי ביותר של הציביליזציה היוונית על יד בית המקדש.¹² ולא זו בלבד, אלא שלייסוד הגימנסיון בהר הבית היתה השלכה חברתית בולטת ביותר: הנערים והבחורים שהיו צריכים להתחנך בגימנסיון ובמוסד האפביה נמנו באופן טבעי עם בני השכבות הגבוהות והאמידות של העיר, ובירושלים היו הללו מזוהים עם המשפחות החשובות ביותר של הכהונה.¹³

10 על גימנסיון בלאודיקיה אנו שומעים בהקשר של רצח השליח הרומי שם בשנת 163 לפני סה"נ (קיקרו, פיליפיקות ט, ב, 4; אפיאנוס, סיריאקי מו, 240 [ראה: מ' שטרן, 'הברית בין יהודה ורומא' בשנת 161 לפנה"ס, ציון, נא (תשמ"ו), עמ' 6-7 (=מחקרים [לעיל, הערה 3], עמ' 54-55)]. על גימנסיון באנטיוכיה בראשית המלחמה הסורית השלישית אנו שומעים מפפירוס גורוב (עמ' ג, שורה 22); את נוסח הפפירוס הביא הולו (לעיל, הערה 9), עמ' 288. אשר לגימנסיונים במצרים, ראה: Th.A. Brady, 'The Gymnasium in Ptolemaic Egypt', *The University of Missouri Studies*, XI, 3 (July 1936), pp. 9-20; M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, II, Paris 1950, pp. 836-869. על התפשטות מוסד הגימנסיון במאות הג'-ה' לפני סה"נ ראה אצל: J. Delorme, *Gymnasion – Étude sur les monuments consacrés à l'éducation en Grèce*, Paris 1960, pp. 93-201. לסקירה קצרה וכללית על הגימנסיון במזרח, ראה: M.P. Nilsson, *Die hellenistische Schule*, München 1955, pp. 83-98 (על הגימנסיון בירושלים, ראה: דלורם, שם, עמ' 198-199; נילסון, שם, עמ' 84).

11 על אתונה ראה: 28, 1. 2315, II-III, 2314, I. 21; *Inscriptiones Graecae*, II-III, 2314, I. 21; על אורופוס ראה: *Inscriptiones Graecae*, VII, 417, II. 39-40.

12 על המבנים של הגימנסיון ראה: דלורם (לעיל, הערה 10), עמ' 253-271. על האפביאון כחלק מן המבנה של הגימנסיון ראה: שם, עמ' 329-330. על הגימנסיון כמרכז דתי ואזרחי ראה: שם, עמ' 337-361. המיקום של הגימנסיון בירושלים נמסר לנו במקבים ב' ד, יב (ὑπ' ἀντιτύχου), ובוודאי שאין להבין את 'האקרופוליס' הנזכר כאן במובן של הר הבית בכלל, שכן בשני המקומות האחרים שבהם נזכר אקרופוליס במקבים ב' (ד, כח; ה, ה) ברור שהכוונה למצודה.

13 כמו בכמה מקומות אחרים, בין במזרח ובין במערב, גם בירושלים נוסד הגימנסיון בעיר שלא היה בה כל יסוד אתני יווני. כך היה גם בפטרה, שעל הגימנסיון שבה אנו שומעים במאה הא' לפני סה"נ

לצד הגימנסיון הוקמה גם האפביה, כמקובל בעולם היווני. באתונה שימשה האפביה – לפי גיבושה במחצית השנייה של המאה הד' לפני סה"נ (לאחר שנת 335) – גם מעין מסגרת לאימונים צבאיים לצעירי אתונה, במשך שנתיים.¹⁴ אך בעולם ההלניסטי טושטש לחלוטין הפן הצבאי ונשארו רק האימונים הגופניים וביטויים אחרים של חינוך. יש להניח, שמעמד האפבוס בעיר ההלניסטית היה לפעמים שלב הכרחי בדרך לקבלת אזרחות, כפי שהיה, לדוגמה, באתונה.¹⁵ החינוך הגימנסיאלי בכללו לא נצטמצם רק לאימונים גופניים אלא כלל גם יסודות אחרים של חינוך, כגון מוסיקה, פילוסופיה וספרות – בעיקר האפוסים ההומריים אבל גם יצירות אחרות.¹⁶ אשר לגימנסיון בירושלים, אין אנו יודעים באיזו מידה חרגה הפעילות שהתנהלה בו מגבולות של אימונים גופניים. יש להניח, שמכוני הגימנסיון הירושלמי היו מעוניינים להשוות אותו במרכיביו ובאופיו לגימנסיונים האחרים של הסביבה הקרובה, וכללו בו כנראה גם יסודות כלשהם של השכלה ספרותית. יאסון לא הכניס בצורה מפורשת פולחנים של עבודה זרה לגימנסיון של ירושלים. אך הגימנסיון בכללו היה קשור במסורת היוונית שהתפתחה במשך הדורות סביב פולחן האל הרמס, ואילו על פי רוב היה מצורף האל הרקלס ולעתים גם אלים אחרים כגון אֶרֶוס, אפולון ואֶרֶס; אף היה בגימנסיון מקום לפולחן המוסות.¹⁷ במזרח ההלניסטי בלטה לעתים קרובות גם הזיקה שבין פולחן המלכים ובין הגימנסיונים. אמנם, כל אלה לא הוחדרו לגימנסיון הירושלמי עם כינונו, אבל האווירה של הגימנסיון היתה ספוגה אלילות ומסורת אלילית, ויש להניח שבאו אליו גם מאמנים ומורים לא־יהודיים; הרי שהגימנסיון והאפבים עם כובעיהם המיוחדים (מקבים ב' ד, יב) שיוו אופי חדש להר הבית. נאמני המסורת היהודית התרשמו לרעה גם מהופעתם של המתחרים בעירום מלא, נוהג שהיה זר לכלל תושבי המזרח. גם בעיני בעל מקבים ב' (ד, יג) סימל כינון הגימנסיון

[דלורם, שם, עמ' 218–220]. [לזיהוי הכללי של האריסטוקרטיה הירושלמית בתקופה ההלניסטית והחשמונאית עם הכהונה, ראה: שטרן, הקבטים (לעיל, הערה 3), עמ' 561–569.]

14] על האפביה באתונה, ראה: נילסון (לעיל, הערה 10), עמ' 17–29.
15] כך מדגיש פאוסאניאס (ז, כז, 5), עוד בתקופת הקיסרות הרומית, את הקשר שבין אימוני האפבים ובין זכויות האזרחים [בעיר פלני שבאכאיה]. על האפביה האתונאית וזכויות האזרחים בה, ראה: O.W. Reinmuth, 'The Ephebate and Citizenship in Attica', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, LXXIX (1948), pp. 211–231.
בבית הספר ההלניסטי כפי שנתפתח במשך הזמן היו האפבים אחת מקבוצות הגיל המקובלות. יש מי שרואים בהם ככלל את בני חמש־עשרה–שבע־עשרה; כך נילסון (לעיל, הערה 10), עמ' 41. אולם באתונה היה גיל האפבים שמונה־עשרה–תשע־עשרה, ואילו במצרים היה גיל הכניסה לאפביה ארבע־עשרה (נילסון, שם, עמ' 35, 90).

16] על ההשכלה הספרותית בגימנסיונים ראה: H.-I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris 1965⁶, pp. 243–264.

17] ראה: Athenaeus, *Deipnosophistae* XIII, 561D ('ארוס... מוצב בגימנסיונים ליד הרמס והרקלס – הראשון ממונה על הלוגוס, והשני – על הכוח הגופני'). [על הזיקה שבין האלים ובין הגימנסיון, ראה גם: דלורם (לעיל, הערה 10), עמ' 332–352].

וההווי שלו את 'שיא היוונות ואת פלישת הנוכריות' (ἀκμή τις Ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸς βασιλείαν ἄλλοφυλισμοῦ). הוא מתאר בהתמרמרות כיצד חדלו הכהנים מהתלהבותם בעבודת המזבח, התייחסו כבזו למקדש וזלזלו בקרבנות; הם חשו ליטול חלק בחלוקת השמן שבפלאיסטרה, לאחר שנשמע קול הדיסקוס הקורא להם לבוא.¹⁸ גם בעל מקבים א', שאינו מדגיש כלל את השינויים הפוליטיים במשטר של ירושלים, מבליט את ייסוד הגימנסיון כביטוי העיקרי של המצדדים בברית עם הגויים:

בימים ההם יצאו מקרב ישראל בני־בליעל וידיחו רבים לאמור: נלכה ונכרתה ברית את־הגוים אשר סביבותינו... וישליטם המלך לעשות כחוקי הגוים. ויבנו גימנסיון בירושלים כמשפטי הגוים. ויעשו להם ערלה¹⁹ ויעזבו ברית־קדש (מקבים א' א, יא-טו; תרגם א' כהנא).

הד כינון הגימנסיון נשמע גם בכמה קטעים של הספרות הפסוידו־אפיגרפית.²⁰

18 מקבים ב' ד, יד: τὴν τοῦ δίσκου πρὸς ἀλλοφυλίαν. אדולף וילהלם הוכיח, שאזכור הדיסקוס כאן אינו מכוון לתחרויות הדיפת הדיסקוס, כי אם לקול הדפיקה שלו, ששימש אות, כפי שאפשר ללמוד מפלוטרקוס, חיי פריקס ו, 4. ראה: Ad. Wilhelm, *Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, V, Wien-Leipzig 1932, pp. 44–47; L. Robert, *Études anatoliennes* (Paris 1937, p. 290). מעניין במיוחד להשוות את מקבים ב' ד, יד, עם דברי קיקרו (*De Oratore* II, 5, 21): 'Nam et saeculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in eis philosophi garrire coeperunt, et hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire quam philosophum malunt: qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus et gravissimis disputantem philosophum omnes unctiois causa relinquunt: ita levissimam delectationem gravissimae, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt'

19 עניין משיכת הערלה אינו נזכר כלל במקבים ב', אך הוא מודגש בקדמוניות יב, 241, כנראה בהשפעת מקבים א'. יוספוס מסביר שהדבר נעשה כדי שהמשתתפים ייראו יווניים גם לאחר שיתפשטו. מעניינים גם דבריו של הפילוסוף וההיסטוריון פוסידוניוס, שתושבי סוריה נוהגים בגימנסיונים כבקדמוניות תענוג דוגמת מרחצאות: הם מורחים את בשרם בשמנים יקרים ובבשמים ועוסקים שם במשך רוב היום בזלילה ובשתייה. ראה דבריו אצל אתנאיוס, *Deipnosophistae* V, 210F. על משיכת הערלה ראה: Dioscorides, *De materia medica* II, 82; IV, 153 (ed. Wellmann, I, p. 166; II, p. 300); Galenus, *Methodus Medendi* XIV, 16 (*Opera Omnia*, X, ed. Kühn, pp. 1000–1002); Celsus, *De Medicina*, VII, 25, 1; Soranus, *Gynaecia*, I, 36, 103 (ed. Rose, p. 278) [וראה: נ' רובין, 'משיכת ערלה ותקנת הפריעה', ציון, נד (תשמ"ט), עמ' 105–117]; E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, I, eds. G. Vermes et al., Edinburgh 1973, p. 149, n. 28; M. Hengel, *Judentum und Hellenismus*, Tübingen 1973², p. 137, n. 135

20] ראה: יובלים ג, לא (נגד עירום נוסח היוונים); טו, לג–לד (מגנה את הנמנעים ממילה); עליית משה ה, ג (משיכת ערלה?); והשווה: J. Goldstein, 'Jewish Acceptance and Rejection of Hellenism', *Jewish and Christian Self-Definition*, II, eds. E.P. Sanders et al., London [1981, pp. 80–81]

ב. הפיכת ירושלים לפוליס

אם הגימנסיון הוא שהשאיר לאחר מעשה את עיקר הרושם השלילי על מתנגדי ההתייונות, הרי שהפיכתה של ירושלים לפוליס היא שהיתה השינוי העיקרי במעמדה של ירושלים כלפי חוץ, כלפי השלטונות, והיא שהביאה גם לתמורות מפליגות כלפי פנים. כאמור, לא כל מקום שנמצא בו גימנסיון היה בהכרח בעל משטר של פוליס, והדוגמאות המרובות מן הכפרים ומערי השדה של מצרים יוכיחו. אף על פי כן קיים היה קשר הדוק בתוך המשטר של הפוליס בין קהל האזרחים של העיר ובין החינוך בגימנסיון ובמוסד האפכים הקשור אליו.

על הפיכת המשטר של ירושלים למשטר של פוליס לא נמסר למעשה בצורה מפורשת בשום מקור. למסקנה שאכן קרה הדבר אנו מגיעים רק על סמך פירוש של משפט קצר במקבים ב' (ד, ט), המספר שיאסון ביקש שתוענק לו הרשות 'לרשום את האנטיוכיים בירושלים', או 'לרשום את אלה שבירושלים כאנטיוכיים'.²¹ כמה הסברים הוצעו למשמעותו של רישום זה. יש שהבינו שהכוונה כאן להענקת זכות אזרח של העיר אנטיוכיה, העיר הראשית של סוריה, לאנשי ירושלים.²² דבר זה תואם את הנוהג ששרר בממלכה הרומית, להעניק זכויות-אזרח של העיר רומא לערים ולחבלים שונים שהרומאים שלטו בהם; בסופו של תהליך זה הפכו כלל תושבי הקיסרות הרומית לאזרחי העיר רומא והיא היתה זהה עם המדינה הרומית. אולם הסבר מסוג זה נוגד לחלוטין את הנוהג בעולם היווני, וקשה להעלות על הדעת סיבה כלשהי שבגללה היתה אנטיוכיה צריכה להסכים להענקת זכויות-אזרח שלה לאנשי ירושלים.

הוצע גם הסבר אחר, שבירושלים קם איגוד ('פוליטומה' במינוח ההלניסטי) של אנטיוכיים, מבלי שהעיר בכללה תשנה את אופי משטרה.²³ אולם אין הסבר זה מתקבל על הדעת, שכן התאגדות מעין זו מסתברת רק בעיר שאוכלוסייתה היתה שונה במוצאה ממוצאם של חברי ההתאגדות.²⁴ קשה עוד יותר הצעתו של הוניגמן, המפרש את

21 לניתוח הדקדוקי ראה: צ'ריקובר (לעיל, הערה 2), עמ' 319–321; ברינגמן (לעיל, הערה 7), עמ' 84–85.

22] לתיזה ישנה זו ולדחייתה, ראה: C. Habicht, 2. *Makkabäerbuch* (*Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit*, I/3), Gütersloh 1976, p. 216

23 את רעיון הפוליטומה העלה בראשונה ביקרמן (לעיל, הערה 7), עמ' 59–65, וכמה חוקרים נוספים קיבלו את הפירוש הזה. ראה: F.-M. Abel, *Les livres des Maccabées*, Paris 1949, p. 332; H. Bengtson, *Die Strategie in der hellenistischen Welt*, II, München 1944, p. 175, n. 1. לדעת הנגל (לעיל, הערה 19, עמ' 507), סביר שייסוד הפוליטומה היה שלב לקראת ייסוד הפוליס בעתיד, ובפוליטומה הזו שימש יאסון, לפי השערת הנגל, כארכון של הפוליטומה וכגימנסיארך. אמנם כינון הפוליס למעשה נמשך בוודאי זמן מסוים, אולם אין לראות את האירועים כאן כשלב מכין; מכל מקום אין לנו הקבלה לכך.

24 השווה למשל: היהודים בעיר ברניקי (SEG), *Supplementum Epigraphicum Graecum* (=SEG), (אגרת אריסטיאס, 310), האדומים אשר במין (*Orientis Graeci*, XVI, 931) ובאלכסנדריה

ה'אנטיוכיים שבירושלים' במובן של פילי (φίλι = שבט).²⁵ אין טעם להניח קיומו של 'שבט', כלומר, מחלקה בתוך הפוליס, מבלי להניח קיומה של פוליס בכלל. עלינו לחזור אפוא לפירוש שהיה מקובל כבר זמן רב: הפסוק מעיד על ייסוד פוליס בירושלים. עם הפיכתה לפוליס קיבלה העיר את השם אנטיוכיה, אך צירפו לה גם את השם הקודם, ירושלים, כנראה בצירוף 'אנטיוכיה שבירושלים', כדי להבדיל בינה ובין ה'אנטיוכיות' האחרות שברחבי הממלכה.²⁶ לכפילות בשמות אנו מוצאים הקבלות בחומר הנומיסמטי: כך, לדוגמה, הפכה עזה לפוליס בשם סלוקיה (בזמנו של סלוקוס הרביעי) ועל מטבעותיה נטבע 'הסלוקיים שבעזה', ואילו עכו (פטולמאס) קיבלה את השם הסלוקי אנטיוכיה במקום השם התלמי פטולמאס, ובמטבעותיה מוזכרים 'האנטיוכיים אשר בפטולמאס'.²⁷

- (Inscriptiones Selectae [=OGIS], ed. W. Dittenberger, 737 SEG, VIII.) של קיליקים בפאיוס (SEG, II, 871), של קיליקים בפאיוס (SEG, VIII, 573), ושל כרתים בפאיוס סביב שנת 145 לפני סה"נ (The Tebtunis Papyri, I, eds. B.P. Grenfell, A.S. Hunt & J.G. Smyly, London 1902, no. 32, pp. 124–126 (לעיל, הערה 7, עמ' 63) הצביע על כתובת מקומאנה שבקפדוקיה המזכירה גימנסיארך המשמש גם ככוהן גדול. ראה: G. de Jerphanion & L. Jalabert, 'Taurus et Cappadoce', *Mélanges de la Faculté orientale de l'Université Saint-Joseph*, V, 1 (1911), pp. 316–318, no. 10
- 25 E. Honigmann, *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, VI (1928), p. 211 (מאמר ביקורת על *Städtegründungen* של צ'ריקובר [להלן, סוף הערה 27]).
- 26 B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten*, III, (Gotha 1903, pp. 95–96) כבר ניזוה קבע, שהעיר ירושלים נטלה לעצמה את השם אנטיוכיה כדרך שעשו גם ערים אחרות. ועוד לפני ניזוה ובצורה מפורשת לגמרי קבע ביוואן (E. Bevan, *The House of Seleucus*, II, London 1902, p. 169) שיאסון קיבל רשות להפוך את ירושלים לעיר יוונית, אנטיוכיה. דיון מפורט וחד-משמעי על הפיכת ירושלים לפוליס נמצא אצל צ'ריקובר (לעיל, הערה 2, עמ' 132–131, 322–321). וראה עוד בכיוון זה גם: G. Le Rider, *Suse sous les Séleucides et les Parthes*, Paris 1965, pp. 409–411
- 27 F. de Saulcy, *Numismatique de la Terre Sainte*, Paris 1874, על 'הסלוקיים אשר בעזה' ראה: p. 211, nos. 8–10; G.F. Hill, *Catalogue of the Greek Coins of Palestine...* (BMC Palestine), London 1914, pp. lxxix and 143, nos. 4–5, עמ' 312–309, והשווה: דה-סוסי, שם, עמ' 312–309. על 'הסלוקיים אשר באבילה'. ואשר ל'אנטיוכיים אשר בפטולמאס' (Ἀντιοχείων τῶν ἐν Πτολεμαῖδ) ראה: E. Babelon, *Rois de Syrie...*, Paris 1890, p. 79, nos. 619–623; L. Kadman, *The Coins of Akko Ptolemais*, Jerusalem 1961, pp. 43–45, 92–105; H. Seyrig, 'Le monnayage de Ptolémaïs en Phénicie', *Revue numismatique*, VIe série, IV (1962), pp. 26–32. עוד הקבלה מצוינת ל'אנטיוכיים שבירושלים' נמצאת במטבעות משושן, שהפכה לפראטה (על שם המלך הפרתי פרָאטס הרביעי), מן השנים 282–286 למניין בית-סלוקוס (26/27–30/31 לפני סה"נ). במטבעות הללו אנו קוראים: Φραατέων τῶν ἐν Σούσοις ('של הפרָאטיים אשר בשושן'). ראה: לה-רִידר (לעיל, הערה 26), עמ' 409–415. ואפשר להזכיר כאן גם את 'האנטיוכיים אשר במוגדוניה' (נציבין – ראה סטראבון טז, א, כג, עמ' 747, והעדות הנומיסמטית המרוכזת אצל לה-רִידר, שם, עמ' 410–411, הערה 10), 'האנטיוכיים שליד הסארוס' (אַדְנָה), 'האנטיוכיים שבקלירוא' (אַדְסָה) ו'האנטיוכיים אשר ליד דפני'. על ארבעת האחרונים,

מה הניע את יאסון וחבורתו לשאוף להפיכתה של ירושלים לפוליס בעלת השם 'אנטיוכיה'? בראש ובראשונה נתפס הדבר בעיניהם כעניין של יוקרה וכביטוי להתמזגות עם השכבה המיוזנת השלטת בכל האיזור. כשם שהערים השונות בסוריה ובפוניקיה מצאו להן ביטוי, במוקדם או במאוחר, במשטרים של פוליס,²⁸ כך היה טבעי שיאסון ואנשיו ירצו לכונן משטר דומה. הפוליס 'אנטיוכיה שבירושלים' היתה צריכה לפי כוונתם להיות שוות-ערך במעמדה לערים ההלניסטיות האחרות שבאיזור. עמידתם של יאסון וחבורתו בראש הפוליס החדשה היתה צריכה לקרב אותם לראשי הערים ההלניסטיות ולהקנות להם מעמד דומה. עוד סביר להניח, שמשטר הפוליס היה בו כדי להקנות לירושלים גם יתרונות כלכליים מסוימים, אף על פי שקשה להגדירם בדיוק, וגם לא היה ברור שיתרונות אלה יצאו אל הפועל מיד. היה מי ששיער, שבין היתרונות האלה היתה הזכות לטבוע מטבעות נחושת, זכות שהוענקה לערים אחרות בימי מלכותו של אנטיוכוס אפיפאנס.²⁹ יתר על כן, מעמד של פוליס הקנה זכויות שונות לבעלי קרקעות פרטיות בתחום הפוליס.

זאת ועוד, שינוי המשטר בירושלים ביטל את החוקה הקיימת ביהודה, שקיבלה בשעתה גושפנקא של המלכות.³⁰ אמנם, גם לפי החוקה הקודמת היה מיועד ליאסון ולבעלי בריתו, שנמנו עם החוגים הנכבדים של הכהונה, מקום בראש החברה היהודית, ובוודאי שיאסון לא היה מעוניין לקפח את מעמדם של המקדש ושל הכוהן הגדול או לשנות את הזכויות של הכהונה כפי שנקבעו בחוקת התורה. ואולם, במשטר החדש היה אולי קל יותר לראשי הפוליס להשיג יתרונות נוספים על חשבון האיכרים החופשיים של יהודה. מכל מקום, כינון משטר הפוליס הביא לריבוד מסוים בין תושבי יהודה השונים. חבר האזרחים של פוליס יוונית לא היה מעולם זהה לחבר התושבים בני החורין של העיר ותחומה. קשה לדעת מה היה מספרם של האזרחים בתוך כלל האוכלוסייה של יהודה, והמספר שלושת אלפים שהועלה בקשר לכך אינו יוצא מגדר השערה.³¹ אולם יהיה אשר יהיה מספר האזרחים של 'אנטיוכיה שבירושלים', יאסון ושותפיו הם שקבעו מי יימנה עם חבר האזרחים.

ראה: באבלון, שם, עמ' CIV-CI, 81-77; V. Tscherikower, *Die hellenistischen Städtegründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römerzeit*, Leipzig 1927, pp. 40, 61, 88-90.

28] ראה, באופן כללי: צ'ריקובר, שם; A.H.M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971², עמ' 226-294, על סוריה.

29 כנגד השערה זו [של הנגל (לעיל, הערה 19), עמ' 507] טוען ברינגמן (לעיל, הערה 7), עמ' 75, שלמעשה טביעת מטבעות הארד של שמונה-עשרה ערים בממלכת בית סלוקוס לא התחילה לפני 168-169 לפני סה"נ. ראה גם: שם, עמ' 76 ואילך, שהרפורמה ההלניסטית של יאסון לא יכלה להגדיל את הפוריות של ארץ יהודה, כי הכל נעשה בה מבחינה זו עוד לפני הרפורמה.

30 ראה: מקבים ב' ד, יא, המזכיר את ביטול הזכויות של היהודים שהושגו בידי יוחנן בן הקוז אבי אופולמוס. [על הזכויות האלה, ראה: קדמוניות יב, 138-146; מ' שטרן, התעודות למרד החשמונאים, תל-אביב תשל"ג,² עמ' 30-42.]

31 ראה: צ'ריקובר (לעיל, הערה 2), עמ' 132.

אין גם להנחת, שכל המרכיבים של פוליס יוונית אידיאלית נמצאו בפוליס החדשה של יאסון. בראש ובראשונה ניכר חסרונה של ה'בוליה', המועצה העירונית הנבחרת, האופיינית לרוב הערים היווניות. לעומת זאת אנו שומעים על המשך קיומה של הגרוסיה כמוסד העליון של ירושלים (מקבים ב' ד, מד; יא, כז).³² למעמדה הרם והמתמשך של הגרוסיה אפשר היה להשוות את התקדים הספרטאי, וצריך להדגיש שגם בערים אחרות המשיכו להתקיים מוסדות מתקופה קודמת, כגון ה'שופטים' בפוניקיה³³ וה'פליגאנים' – תופעה מוקדונית – בסלוקיה שעל החידקל.³⁴ אשר לחבר האזרחים שנקבע ב'אנטיוכיה שבירושלים', יש להנחת שנקבעו לו גם אסיפות-עם, אבל אין להקיש מן הדוגמה האתונאית ולקבוע שאסיפות-עם אלה נתקיימו במועדים קבועים בכל חודש.

בשנת 172(?) נודמנה לו ליאסון שעת הכושר להציג לעיני כל את השתלבותה של 'אנטיוכיה שבירושלים' בציביליזציה היוונית-העירונית של הדור באחד מביטוייה האופייניים – השתתפות במשחקים ובתחרויות גדולים, שנטלו בהם חלק לא רק בני העיר שבה נערכו המשחקים, כי אם גם בני ערים אחרות. התחרויות הללו נתקיימו בצור לכבוד

32 על הגרוסיות, ראה: F. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig 1909, pp. 577–587, 99–102. גרוסיה נתקיימה גם בקיריני, על פי חוקה של תלמי הראשון, אולם זו

נתקיימה בצד הבולי (SEG [above, n. 24], IX, 1, ll. 16–25). וראה גם: E.G. Turner, 'The

Gerousia of Oxyrhynchus', *Archiv für Papyrusforschung*, XII (1937), pp. 179–186

(בקשר לפרסום ראשוני של פפירוס מאוכסירינכוס משנת 221 לסה"נ, הנוגע לגרוסיה של אותה

עיר. לפרסום הסופי ראה: *Catalogue of the Greek and Latin Papyri in the John Rylands Library, Manchester*, IV, eds. C.H. Roberts & E.G. Turner, Manchester 1952, pp.

599 (79–81, no. 599). יש לזכור, שגם לאלכסנדריה לא תמיד היתה בולי, אף שנתקיימה בה גרוסיה;

מכל מקום בתקופת הקיסרות הרומית לא היתה לה בולי. ראה: P.M. Fraser, *Ptolemaic*

Alexandria, Oxford 1972, I, pp. 94–95; II, pp. 175–178; *The Acts of the Pagan Martyrs*,

ed. H.A. Musurillo, Oxford 1954, nos. I, III; [A. Momigliano, 'The Gerusia of

Alexandria', *Journal of Roman Studies*, XXXIV (1944), pp. 114–115]

33] [על 'השופטים' בצור ההלניסטית, ראה: C. Clermont-Ganneau, 'Une inscription

phénicienne de Tyr', *Recueil d'archéologie orientale*, I (1888), pp. 87–93

בצידון ראה: מ' שטרן, 'יהדות ויוונויות בארץ-ישראל במאות השלישית והשנייה לפנה"ס',

התבוללות וטמיעה, בעריכת י' קפלן ומ' שטרן, ירושלים תשמ"ט, עמ' 46, הערה 20 (=מחקרים

[לעיל, הערה 3], עמ' 7, הערה 20).

34] [לפליגאנים' בלאודיקיה שעל הים (לטקיה), ראה: P. Roussel, 'Décret des Péliganes de

Laodicée-sur-mer', *Syria*, XXIII (1942–1943), pp. 21–32

החידקל, ראה: רוסל, שם, עמ' 31–32, המציע תיקון-נוסח בכיוון זה בפולביוס ה, נד, 10. וראה

עוד: סטראבון, ז, פרגמנט 2; הסיכיוס, לכסיקון, ערך Πελαγίαδες (מהדורת Albierti), ב [1746],

טור 906): 'המכובדים; אצל הסורים – בולוטיין'. וראה עוד: F.W. Walbank, *A Historical*

Commentary on Polybius, I, Oxford 1957, p. 583; D. Musti, 'Lo stato dei Seleucidi',

Studi classici e orientali, XV (1966), pp. 123–124. למקור המוקדוני של המוסד, ראה:

N.G.L. Hammond & G.T. Griffith, *A History of Macedonia*, II, Oxford 1979, pp.

[648–649]

הרקלס (הוא מלקרת הצורי) כל שנה חמישית, ויאסון שיגר לשם נציגים (θεωροί). אמנם, אין אנו שומעים על מתחרים יהודיים במשחקים עצמם. אולם שיגור הנציגים המחיש את הסבך שאליו נקלע יאסון, הכוהן הגדול היהודי, שעמד עתה בראש פוליס השואפת להיקלט בציביליזציה של הפוליים שבסביבה.³⁵ כדי לא להראות יוצא דופן שיגר יאסון בידי נציגיו סכום כסף (שלוש מאות אדרכמונים) כהשתתפות בקרבנות לכבוד הרקלס-מלקרת. אולם הצירים עצמם נרתעו מלמסור את הכסף לעבודה זרה, כהוראת יאסון, והעבירו אותו לצור לבניית אוניות (מקבים ב' ד, יח-כ). דבר זה מוכיח שגם אנשי החוג הקרוב ביותר ליאסון לא היו מוכנים להרחיק לכת בהתייוונותם ולהשתתף בגלוי בעבודה זרה, ולו גם הרחק מירושלים ומיהודה.

ג. עליית מנלאוס

יאסון החזיק מעמד בתפקיד הכוהן הגדול יותר משלוש שנים ונהנה מתמיכתו של אנטיוכוס אפיפאנס; ירושלים אף זכתה לביקור של אנטיוכוס עצמו. המלך בא מיפו וזכה לקבלת פנים מפוארת של יאסון ותושבי העיר, ומשם שב לפויניקיה (מקבים ב' ד, כא-כב).³⁶

שיתוף הפעולה בין יאסון ובין בני בלגה ובני טוביה לא ארך זמן רב. אפשר שנתגלעו ביניהם חיכוכים על בסיס עקרוני: האם יש להרחיק לכת בהתייוונות עד כדי פגיעה ישירה בדת היהודית? זאת ועוד, לאנשים כגון מנלאוס, אחיו של שמעון נגיד המקדש, דחקה השעה להדיח את יאסון כדי לתפוס את השלטון בדמות הכהונה הגדולה. ואכן העיתוי היה מוצלח למנלאוס. לאנטיוכוס התברר והלך שהוא צועד לקראת מלחמה עם מצרים התלמית,³⁷ והוא שקד לבצר את מעמדו בתוך הממלכה. אחד הצעדים העיקריים שלו היה

35 על המשחקים בצור (מקבים ב' ד, יח) ראה: J.G. Bunge, "Theos Epiphanes" – Zu den ersten fünf Regierungsjahren Antiochos' IV. Epiphanes', *Historia*, XXIII (1974), pp. 63–66. בונגה קובע את זמן האירוע לשנת 174 לפני סה"נ, מתוך הנחה ששהותו הנוספת של אנטיוכוס בצור (מקבים ב' ד, מג-נ) קשורה למחזור חדש של משחקים באותה עיר. ראה גם: O. Eissfeldt, in: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, II/14, Stuttgart 1948, col. 1896. ברינגמן (לעיל, הערה 7, עמ' 71) רואה במשחקים אלה משחקים שקבע עוד אלכסנדר לכבוד הרקלס-מלקרת (אריאנוס, אנאבסיס ב, כד, 6; שם, ג, 1; דיודורוס יז, 6). אך בדיודורוס אנו קוראים רק על הקרבת קרבנות להרקלס, ואילו אצל אריאנוס ב, כד, 6, אנו שומעים על קרבנות להרקלס ועל משחקים אתלטיים ומרוץ לפידים, אך לא נאמר לנו שהוא קבע משחקים כאלה לדורות. הוא הדין בשוב אלכסנדר ממצרים, שאז הקריב בשנית להרקלס וערך שוב תחרות אתלטית (אריאנוס ג, 1).

36 צ'ריקובר (לעיל, הערה 2), עמ' 134 שיער, שביקורו זה של אנטיוכוס שימש הזדמנות להכרזה על ייסוד הפוליס החדשה.

37 מקבים ב' ד, כא קושר זאת עם שליחותו למצרים של אפולוניוס בן מנסתוס, נציב קוילי-סוריה ופויניקיה, ועם הדין-יחשבוני שמסר אפולוניוס למלך עם שובו ממצרים.

חיסול השותפות בשלטון עם בן-אחיו והוא הוצא להורג ביוזמתו.³⁸ במקביל לכך היה חשוב בעיניו גם להבטיח שהשלטון ביהודה יהיה בידי אנשים הנאמנים עליו. אין אנו יודעים כיצד פעל יאסון – כאחיו של חוניו השלישי – בזמן שליטתו של הליודורוס ובמאבק שניהל הליודורוס נגד אנטיוכוס לאחר מות סלוקוס הרביעי. ואולם מנלאוס, שהשתייך לבית שהתנגד לחוניו, היה כנראה נאמן יותר על אנטיוכוס, והמלך יכול היה לצפות ממנו לתמיכה בלתי-מסויגת. זאת ועוד, מינויו של מנלאוס – שלא היה שייך לבית הכהונה הגדולה הלגיטימי – לכוהן גדול, שלא על פי המסורת היהודית, עשוי היה לחזק את תלותו של מנלאוס במלך ואת נאמנותו לו.

מן הידיעה שמנלאוס בא בשליחותו של יאסון אל המלך והעביר לו את הכספים השנתיים או מקצתם (מקבים ב' ד, כג), רשאים אנו בהחלט להסיק שעד אז הוא פעל יחד עם יאסון. עתה החליט לחתור תחת מעמדו של יאסון ולבוא במקומו. הוא הציע למלך תוספת של שלוש מאות כיכר כסף על הסכום שהציע יאסון בשעתו ושהמשיך לשלם במשך שלוש שנים. אנטיוכוס נענה להצעת מנלאוס (שם כד–כה), ודאי לא רק מפני שהציע יותר כסף אלא כאמור גם מפני שנתן בו אמון רב באותו זמן, כנציג החוגים ביהודה שהיו נאמנים במיוחד לבית סלוקוס במאבק נגד בני תלמי. יאסון נמלט מירושלים לארץ עמון (שם כו), משום שבאיוזור זה קיים היה עדיין גרעין של מתנגדים לשלטונו של אנטיוכוס, גם לאחר התאבדותו של הורקנוס.³⁹

מנלאוס לא יכול היה לעמוד בהתחייבויות הכספיות שנטל על עצמו, ואילו סוסטראטוס, מפקדה של מצודת ירושלים, שבידו נמסר הפיקוח על גביית הכספים, לחץ עליו לקיים אותן. שניהם לא הגיעו לכלל הסכמה על כך ונקראו לאנטיוכיה אל המלך. לתקופת מסעו מסר מנלאוס באופן זמני את הכהונה הגדולה לאחיו ליסימאכוס, ואילו סוסטראטוס העביר את הפיקוד בהעדרו לקראטס, מפקד החיילים הקפריסאיים שבחיל המצב. מכיוון שאנטיוכוס עצמו שהה באותו זמן בדרום אסיה הקטנה, כדי לדכא תסיסה בטארסוס ובמאלוס, היו סמכויות השלטון באנטיוכיה נתונות בידי של אנדרוניקוס, אחד משריו של המלך (מקבים ב' ד, כז–לא).⁴⁰ למנלאוס לא היה כסף מזומן כדי לשלם את חובותיו הכספיים והוא השתמש לשם כך בכלי הזהב של המקדש: קצתם מסר לאנדרוניקוס כדי לקנות את לבו, וקצתם מכר לצור ולערים שבסביבה, כדי שיוכל לפצות את אוצר המלכות.⁴¹ נסיעתו של מנלאוס לאנטיוכיה, היציאה הפתאומית של אנטיוכוס לדרום אסיה

[38] לזהותו של הילד ולפרשת הירצחו, ראה לעיל, הערה 1; וראה גם: שטרן, חוניו (לעיל, הערה 3), עמ' 3 (= מחקרים, שם, עמ' 37).

[39] ראה לעיל, הערה 2.

40 האם אנדרוניקוס שימש 'ראש ממשלה' (ראש ממשלה) כמו הליודורוס לפניו (מקבים ב' ג, 247; [על משרה זו בימי אנטיוכוס, עיין בספרו של מרקוולס (לעיל, OGIS [above, n. 24], 104–105; וראה גם: הביכט (לעיל, הערה 22), עמ' 210–211, הערה 7a].

41 ראה: מקבים ב' ד, לב. דבר זה, כלומר שמנלאוס מכר כלי זהב כדי לפצות את אוצר המלכות, איננו נמסר לנו במפורש, אך יש להסיק ממכירת כלי הזהב לצור ולערים הסמוכות. בהרצאת הדברים הקצרה של מקבים ב' לא ברור מהלך המאורעות וזמנה היחסי של מכירת הכלים בתוך המאורעות.

הקטנה, מעמדו המיוחד של אנדרוניקוס בעיר הכירה – כל האירועים האלה התרחשו לא רק על רקע ההכנות למלחמה הצפויה עם מצרים, כי אם גם על רקע המצב שנוצר בפנים הממלכה הסלוקית ורציחתו של אנטיוכוס הילד בנו של סלוקוס (170 לפני סה"נ).⁴² לפי ספר מקבים ב', משנודע לכוהן הגדול לשעבר חוניו השלישי, ששהה באיזור אנטיוכיה, על מעשיו אלה של מנלאוס, הוא הוכיחו על כך, ומנלאוס מצדו שכנע את אנדרוניקוס שיהרוג את הכוהן הגדול לשעבר. ואכן אנדרוניקוס שכנע את חוניו לנטוש את מקום המקלט שלו בדפני, ומשעזבו – הרגו אנדרוניקוס.⁴³ כך מצא את מותו הכוהן הגדול הלגיטימי האחרון של המקדש הירושלמי. עד מהרה הפך אנדרוניקוס עצמו לשעיר לעזאזל בידי אנטיוכוס והוצא להורג בעוון הריגתו של אנטיוכוס הילד. באופן זה ניער אנטיוכוס את חוצנו ממעשה בלתי־פופולרי זה, אך הפיק ממנו את כל התועלת שיכול היה להפיק, וסביר שהוסיף להאשמות שטפל עליו בקשר לרצח אנטיוכוס הילד גם את רצח חוניו השלישי.⁴⁴

משנתרבו מעשי השוד במקדש בידי ליסימאכוס, על דעתו של מנלאוס, ומשנודע הדבר בציבור, התקבצו רבים למחות על כך בפני ליסימאכוס.⁴⁵ הוא אסף כנגדם כשלושת אלפים איש, ועליהם מפקד אדם בשם חורן (Aúranós). ההמון נזקק לכל מה שבא לידו כדי לפגוע באנשי ליסימאכוס, לאבנים, לבולי עץ עבים ולעפר. בהתנגשות שפרצה נפצעו רבים מאנשי ליסימאכוס, קצתם נהרגו והנותרים נסו. עם ההרוגים נמנה גם ליסימאכוס עצמו, שהוכרע ליד אוצר המקדש (מקבים ב' ד, לט–מב).

אין אנו יודעים אם התערב במהומות קראטס, מפקד אנשי הצבא הקפריסאים, התערבות כלשהי. אפשר שקראטס החליט שלא להתערב כלל במאבק הפנימי, ואולי לא עמד לרשותו כוח מספיק. אף לא עולה מן המקורות שהשלטונות התייחסו במפורש להתנגשות זו כאל התנגשות עם צבא המלכות. אולם הקפן של המהומות היה יותר גדול מן המהומות בסוף ימי סלוקוס הרביעי, ובעקיפין אפשר היה לראות במהומות אלה מעין מרידה במלכות, שכן ליסימאכוס היה ממלא־מקומו של מנלאוס, שקיבל מינוי רשמי מטעם

אפשר שמנלאוס קיבל את הכלים מהמקדש לאחר צאתו עם סוסטראטוס לאנטיוכיה והם נשלחו אליו בידי אחיו ליסימאכוס.

42] ראה לעיל, הערה 38.

43] מקבים ב' ד, לג–לד. בסוף פסוק לד נזקק כאן בעל מקבים ב' לפועל *παράλαβειν*, כמו פוליביוס ה, לט, 3 [ראה: אבל (לעיל, הערה 23), עמ' 342].

44 לפי מקבים ב' ד, לו–לח, לא היהודים בלבד כעסו על רצח חוניו בידי אנדרוניקוס, כי אם רבים מן הגויים, ומששב אנטיוכוס לאנטיוכיה פנו היהודים בעידוד היוונים שבעיר אל המלך והתלוננו על המעשה. אנטיוכוס השתתף בצערם ונתמלא חימה על אנדרוניקוס, קרע ממנו את לבוש הארגמן והוציאו להורג באותו מקום שבו הוא הרג את חוניו. [לפרשת מותם של חוניו ואנדרוניקוס ראה בפרוטרוט: שטרן, חוניו (לעיל, הערה 3), עמ' 16–1 (= מחקרים, שם, עמ' 35–50).]

45 הביזה היתה מעשה ראשון מסוגו, שכן הניסיון שעשה בשעתו הליודורוס ביוזמתו של שמעון (מקבים ב' ג) לא יצא אל הפועל, אף שבאופן עקרוני הקדים שמעון את אחיו מנלאוס וליסימאכוס בעניין זה. אלא שכאן מדובר כבר בכלי המקדש עצמם ולא בעודפי כספים שנמצאו באוצרו.

המלך. אבל כאמור הדבר לא נתפס כך במפורש, ומתנגדיו של מנלאוס עשו בוודאי הכל כדי לא לשוות להתמרדות נגד שלטונם של מנלאוס ובעלי בריתו אופי של מרידה גלויה במלכות. נהפוך הוא, כששהה אנטיוכוס בצור הופיעו לפניו שלושה שליחים של הגרוסיה הירושלמית והטיחו האשמות כלפי מנלאוס. הגרוסיה באותו זמן לא היתה מורכבת אפוא מאנשי מנלאוס וייצגה בעיקר את היסודות הקודמים בעלי ההשפעה ביהודה, גם אם נוספו עליהם אנשים שמינה יאסון בזמן השינויים שביצע במשטר של ירושלים. אך לצדו של מנלאוס התייצב בצורה חד־משמעית נציב קוילי־סוריה ופויניקי, תלמי בן דורימנס.⁴⁶ בסופו של דבר יצא מנלאוס זכאי לחלוטין מכל ההאשמות, ואילו שלושת שליחי הגרוסיה הוצאו להורג (מקבים ב' ד, מג-נ). מנלאוס התבסס במעמדו ומכאן ואילך נחשב לנציגה הבלתי מעורער של המלכות ביהודה. הוא המשיך להיות בעל בריתו הנאמן של אנטיוכוס גם בזמן מסעותיו של אנטיוכוס למצרים ובזמן גזירות הדת.

[46] עליו ראה: הביכט (לעיל, הערה 22), עמ' 223, הערה 45a.]